

**Наталія Черниш,**  
*доктор соціологічних наук, професор,  
завідувач кафедри історії та теорії соціології  
Львівського національного університету імені Івана Франка*

## **ВПЛИВ ДОВІРИ ТА ДОВІРЧИХ ВІДНОСИН НА СТАНОВЛЕННЯ НОВІТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ ВОЛОНТЕРСТВА У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

### *Анотація*

*У статті охарактеризовано специфіку української культури довіри, яка формувалася століттями, та її сучасні модифікації. Аргументовано положення про те, що довіра у сьогочасному українському суспільстві виступає основою для творення новітніх соціальних інститутів. Розглянуто особливості становлення одного з таких інститутів, а саме інституту волонтерства, базою якого є розповсюдження довіри як у горизонтальному, так і у вертикальному вимірах. Проаналізовано профілі волонтерства у військовій та цивільній сферах.*

*Ключові слова: довіра, довірчі відносини, недовіра, інституціоналізація довіри; старі, нові та новітні соціальні інститути; волонтерство як новітній соціальний інститут; громадянське суспільство.*

Аналіз тематики сучасного соціологічного теоретизування та практичних розвідок в їхньому річищі засвідчує помітні різниці стосовно різних країн світу і слугує унаочненню та відбиттям різного положення цих країн на драбині соціально-економічного, соціально-політичного та культурного розвитку. Увага представників найбільш відомих національних шкіл соціології західного світу нині зконцентрована на процесах глобалізації та їхніх наслідках. Принаймні так це виглядає при уважному прочитанні останніх праць відомого британського соціолога Е. Гіденса у співпраці з Ф. Сатоном; в їхніх спільних публікаціях останнього часу наголошено на тому, що саме теорії глобалізації домінують сьогодні в контексті розуміння напрямів нинішніх соціальних змін [докл. див. Іващенко 2015: с. 194]. Можливо, це можна пояснити тим, що найбільш гострі внутрішні соціальні проблеми у цих благополучних країнах переважно вже розв'язані і потужна «соціологічна інтервенція» (за висловом А. Турена) здійснюється тепер переважно у ті сфери, де їхня питома вага зростає і

виходить поза межі одного суспільства або стосується вже не однієї країни, а людства або регіону в цілому.

Однак у вітчизняній соціології сьогодні модними є сюжети, пов'язані із внутрішнім життям нашої країни, і це також зрозуміло, бо саме всередині сучасного українського суспільства існує безліч без перебільшення вітальних проблем існування або навіть виживання людей, що й потребує радикального соціологічного втручання. Українська академічна спільнота завжди уважно слідкує за публікаціями, що виходять з Інституту соціології НАН України – нашого базового осередку, з нетерпінням очікує від них свого роду напрямних дороговказів сьогочасних досліджень і осмислення якісно нових процесів і явищ. Тому вихід з друку одного з останніх колективних видань провідних соціологів цього Інституту, в якому акцентується на зміні вітчизняної соціологічної моди [Суспільство без довіри, 2014], викликав широкий суспільний резонанс і спонукав до уважного прочитання та появи низки міркувань щодо оприлюднених в ньому положень й узагальнень.

Наші київські колеги у своїй праці «Суспільство без довіри» стверджують про застарілість сюжетів глобалізації, постмодерну та ідентичності; на перший план новомодної тематики (в межах України) виходить довіра; стосовно українського соціуму часів Януковича вживають поняття «суспільство без довіри»; системною характеристикою українського суспільства проголошено антипод довіри – недовіру; соціологів закликають вивчати насамперед все те, що пов'язане з недовірою [Суспільство без довіри 2014: с. 5-8; 335-336]. Це лише стислий підсумок здійсненого дослідження стосовно специфікацій України. Слід підкреслити, що в цілому означена колективна монографія стала помітним явищем у світі роздумів про специфіку сьогочасного українського соціуму, здійснених на широкій теоретичній базі, з використанням найновіших здобутків кращих соціологів світу і тому є стимулом для поглиблених рефлексій у вітчизняному фаховому соціологічному співтоваристві.

Але, на мій погляд, налаштованість соціологічної оптики у цій праці переважно на недовіру, відмова довірі як основі соціальної інтеграції і редукція цілого комплексу проблем довіри та довірчих відносин до явищ недовіри, її

розповсюдженості та ролі в українському суспільстві тощо видаються дещо некоректними і такими, що не відображають реальний стан нашого суспільства у цій площині. Мабуть, в історії людського розвитку немає суспільств, де б не існувало довіри: без неї вони просто не змогли б функціонувати. Навіть режим Януковича багато в чому був заснований на довірі між членами «Сім'ї» у здійсненні своїх оборудок. Звичайно, можна дати науковому продукту соціологів епатажну назву, яка неодмінно приверне увагу масового читача. Та чи є ця теза («суспільство без довіри») дійсним відбиттям тих процесів і явищ, які реально мають місце у змінах в нашій країні? Так, дійсно, у переліку соціальних інституцій останнього часу лише для 4-5 характерним є позитивний баланс між довірою і недовірою населення до них, але це не означає, що довіра зовсім зникла з українських обр'їв. Довіра сьогодні модифікується, набирає нових рис, наслідком чого є суттєві зміни в українській культурі довіри, яка формувалася століттями; втім, це є темою окремої наукової розвідки. Наразі лише принагідно зауважу, що у минулому в Україні виробилася своя, багато в чому унікальна палітра соціальних зв'язків і своя, специфічно українська культура довіри із певними сталими ознаками: це насамперед горизонтальна площина її побутування; перевага почуттів і афекту над розумом і раціональністю; споглядальна (на відміну від дієвої) світонастанова; розповсюдженість прагнення до взаємодій, пов'язаних із організаційними формами невеликих територіальних одиниць, сіл чи осель; налаштованість на взаємодії та спів-дії у формі малих за масштабами і заснованих на почуттєвості «спільнот переживання» (до прикладу, сусідство, кумівство чи побратимство) та нехіть до планування й проведення спів-дії у широких громадських масштабах, з виявленням почуттів широкої солідарності (найбільшою за розмірами колективною акцією українців у недалекому минулому О. Кульчицький називає толоку) [докл. див.: Кульчицький 1995: с. 714-715].

Здобуття Україною незалежності, формування власної держави, обидва Майдани та не в останню чергу збройна інтервенція Росії призвели до появи нових форм самоорганізації громадян, заснованих не на ініціативах «зверху», а на активностях «знизу», багато з яких виникають й інституціоналізуються саме

завдяки зростаючій довірі громадян один до одного. Автоматичне використання теоретичних напрацювань світової соціологічної думки для препарування українських реалій показало свою недостатність, а інколи й неспроможність. Тому для українських соціологів утворюється широке поле для емпіричних досліджень, а також для подальшого розвитку на цій основі соціологічного теоретизування з приводу довіри/недовіри та їхніх перетворень у країні перехідного типу, успішності/неуспішності формування й функціонування новітніх соціальних інститутів, одним з підвалин яких є довіра та довірчі відносини. На мою думку, цілком можливим є варіант осмислення зазначених феноменів у їхній пов'язаності із волонтерським рухом. Я вважаю волонтерство новітнім соціальним інститутом сучасної України, який пройшов певні етапи творення - від горизонтальної площини зв'язків, відносин і регуляцій (на міжособистісній, а згодом дедалі більше на міжгруповій довірчій основі) до їхньої модифікації у вертикальній площині на базі утворення та розповсюдження інституціонального типу довіри, і цей процес ще далекий від завершення.

Волонтерський рух з безумовною довірою між його учасниками чи не вперше дістав масових виявів під час Майдану-2 і Революції гідності; його початок припадає на пізню осінь і зиму 2013 р.; сягає піку у 2014-2015 рр.; 2016 рік стає роком ступеневих трансформацій у волонтерстві і зародженням його нових форм. За різними даними, у волонтерських акціях з того часу взяли участь від половини до майже 80% дорослого населення країни (останню цифру оприлюднив в одному зі своїх виступів Президент), і можна з впевненістю констатувати, що жодна країна Європи, а може, й світу, до цього не знала таких масштабів волонтерства. Принагідно зазначу, що волонтерство в його українській версії істотно відрізняється від його організаційних форм і наповненості у розвинутих країнах світу, де воно є розповсюдженим у малих проявах індивідуальної активності, разових акціях, часто зорганізованих «зверху» (як, наприклад, в американських школах, де школярам належить набрати певну кількість балів за добродійну діяльність, яка згодом входить до загальної оцінки).

На мою думку, саме у 2015-2016 рр. відбувається кристалізація волонтерства в Україні в якості третього – новітнього різновиду соціальних інститутів нашої країни в ситуації, коли перший і другий різновиди, зорганізовані «зверху», сьогодні різко втрачають у своєму значенні і суспільній вазі. Пригадаймо низку засадничих положень зі статті Н. Паніної та Є. Головахи стосовно унікального феномену подвійної інституціоналізації поч. 2000-х рр. Вони вважали, що після декади незалежного існування української держави в нашій країні утворилася ситуація подвійної інституціоналізації, у якій вже тоді вони справедливо вбачали гальмо процесу демократичної трансформації суспільства [Паніна, Головаха, 2001]. Це, з одного боку, продовження функціонування дещо модифікованих старих соціальних інститутів як вияв «радянської спадщини» часів СРСР, а з іншого - утворення низки нових інститутів відповідно до змінених умов. І вже тоді ці відомі соціологи розглядали саме довіру як основу легітимності соціальних інститутів і наголошували, що громадяни, які довіряють, наприклад, політичним інститутам, за останні роки їхніх спостережень становили рідкісне виключення.

На мою думку, це було зумовлено низкою обставин. І старі, і нові соціальні інститути творилися переважно «зверху» і переважно у формі самоорганізації панівної в економічному або політичному плані верхівки, внаслідок чого у позірно незалежній Україні були утворені такі інституції, як олігархат та можновладці. За рідким виїмком усі спроби населення утворити свої соціальні інституції «знизу» були або придушені, або існували латентно, або легітимізувалися лише у вигідних правлячим колам проявах – від «бригад комуністичної праці» до піонерства. Тому в Україні к. ХХ – поч. ХХІ ст. поглиблювалася прірва між офіційними соціальними інститутами та населенням, між паростками низового громадянського суспільства і державою, виразом чого й були зростаючі рейтинги недовіри практично усім політичним інститутам, фіксовані соціологами. І відколи народ остаточно зневірився у здатності цих «інститутів верхівки» радикальним чином оновити ситуацію в країні, запровадити реальну демократію, гарантію прав людини, торувати шлях до Європи, досягнути нормального рівня життя пересічних людей, тоді і

сталися Майдани, засновані на довірі їхніх учасників один до одного. Вже з 2005 р. почали з'являтися ознаки формування цих новітніх соціальних інституцій «знизу» як форм самоорганізації суб'єктів суспільного життя з економічно і політично вільних громадян з високим рівнем соціальної самоідентифікації та адекватного усвідомлення своїх інтересів, в яких базовим принципом згуртування була довіра один до одного і рівночасно недовіра до корумпованої влади та олігархів. Це можна було б вважати початком кінця епохи «подвійної інституціоналізації» і переходу епохи до так званої «низової демократії» у вигляді зародження новітніх «народних» інститутів, скажімо, волонтерства, в Україні, хоча це припущення вимагає додаткового наукового опрацювання. До цього спонукають думки Н. Паніної та Є. Головахи з цитованої статті стосовно наявності бодай трьох інституціональних атрибутів, необхідних для визнання тих чи інших феноменів соціальної самоорганізації в якості соціального інституту (легальність, легітимність, інституціональна інфраструктура), і роздуми В. Оссовського про сутнісні ознаки соціальних інститутів, суб'єктів їхнього творення та про громадську думку, яка також може набувати форм впливової соціальної інституції незважаючи на мисленнєвий спосіб її побутування [Інтерпретації соціологічні, 2013] та ін.

Не в останню чергу доопрацювання вимагає й понятійно-категоріальний апарат дослідження процесів новітньої інституціоналізації стосовно волонтерства. У перекладі з французької «волонтер» означає «доброволець»; вітчизняні соціологи з Фонду «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва та Центру Разумкова наразі розводять два поняття (волонтери й добровольчі батальйони) у рейтингах довіри на дві окремі позиції. З одного боку, це добре, бо добровольчі батальйони також володіють позитивним балансом довіри серед населення і додають масовості волонтерському рухові. З іншого, виникає запитання, чим є добровольчі батальйони в Україні – окремою складовою інституту волонтерства чи автономним парамілітарним утворенням нового, незнаного раніше в Україні типу, в складі головного політичного інституту країни – держави? Якщо спрацьовує перший варіант, то це урізноманітнює структуру інституту волонтерства, але водночас засвідчує різний рівень

легітимності та легітимізації його гілок з різним ступенем сформованості інституціональних інфраструктур. Якщо ж працює другий варіант (бо практично половина цих батальйонів сьогодні увійшла до лав ЗСУ чи Національної гвардії і таким чином стала часткою інституту держави), то завдання дослідників ускладнюється і вимагає з'ясування меж і кордонів існуючих в країні соціальних інститутів усіх трьох типів, а можливо, й визнання «позасферного» мультиплікаційного характеру новоутворених інститутів без прив'язання до традиційного їхнього поділу в соціології за головними сферами діяльності. Наразі обмежимося аналізом такого стрижня інституту волонтерства, як власне добродійна діяльність на основі довіри, і зачекаємо на долю законопроекту № 4101 «Про розширення кола осіб-добродійців АТО», поданого до Верховної Ради з метою уточнення та усталення термінології бодай у цьому колі понять.

Визнанням зростаючої суспільної значущості інституту волонтерства у сьогочасному українському суспільстві є еволюція рейтингів довіри на його користь та зміни у співвідношенні типів і носіїв довіри. Якщо ще донедавна у рейтингах довіри першість серед соціальних інституцій беззаперечно належала Церкві, то починаючи з весни-літа 2015 р. громадські волонтерські організації займають третю сходинку (за дослідженнями Research Branding Group, з 57% голосів респондентів), а липневе 2015 р. опитування Центру «Демократичні ініціативи» та Центру Разумкова вперше виводить на чільну першу позицію з-поміж 16 соціальних інституцій саме волонтерів: їм довіряють 67% опитаних, не довіряють – 23%; таким чином, баланс «довіри-недовіри» становить + 44% [Кому більше довіряють, 2015]. Цей тренд – лідерство саме волонтерів стосовно вияву до них довіри - у грудні 2015 р. підтверджують дані Київського міжнародного інституту соціології щодо 14 таких інституцій практично з таким же балансом [Довіра до соціальних інституцій, 2015]. Перше місце волонтерів у рейтингах довіри засвідчують також дані інших поважних соціологічних центрів країни [див. Національний банк досліджень, 2015-2016]. Таким чином, волонтерство заслуговує уваги соціологів через різні причини:

- в силу масовості та типовості цього руху;

- як новітній низовий соціальний інститут синтезованого характеру, що приходить на заміну старих, радянських часів, і нових, початку ери незалежності, соціальних інститутів і діє не в одній, а одночасно в різних сферах життєдіяльності українського суспільства;
- тому, що стосовно нього існує довіра близько двох третин громадян країни.

Більше того, власне волонтерство за принципом зростаючої довіри до учасників цих акцій породило й відповідні осередки неформального наразі, будованого «зі споду» якісно нового типу громадянського суспільства в країні. Узагальнюючи, можна твердити, що в країні відбувається перехід від спільнот гемайншафтного типу до громад як зорганізованих спільнот та головних суб'єктів цього громадянського суспільства, які виступали спочатку в опозиції та ситуації масової недовіри до владного режиму Януковича, а згодом, з обранням нових гілок влади, розпочали нові типи стосунків із ними зі зростанням ваги паритетних начал, транспарентності, громадської ініціативи та контролю. Захоплені конфліктами між владою і опозицією протягом мало не всієї історії існування незалежної України, політики, вчені, аналітики як у нашій країні, так і за її межами фактично прогледіли появу нового гравця на політичній арені – громадянського суспільства, що складається не з позірних (як було раніше), а реальних, часом дуже добре організованих громад та недержавних організацій, головним принципом об'єднання в які виступають довіра до членів цих утворень і рівночасно недовіра чи то до владних структур, чи до антиукраїнських соціальних сил. Відтак ще одним із завдань для соціологів можна вважати рефлексії та емпіричні дослідження масштабного процесу реалізації потенційної могутності сил довіри у творенні різноманітних соціальних феноменів: від зорганізованих спільнот/громад до низових соціальних інститутів, а також їхнього співпраці та механізмів взаємодії, коли кожен паросток підтримує інші і своєю чергою спирається на них. Отже, волонтерство сьогодні можна вважати об'єктом підвищеної уваги для вітчизняних соціологів і через те, що воно як новітній соціальний інститут переформатовує ситуацію подвійної інституціоналізації в Україні, і тому, що

воно творить реально діюче громадянське суспільство, і обидва ці процеси йдуть «знизу» та базовані радше на довірі, аніж на її антиподі. В той самий час із зазначеної ситуації виникає низка нових дослідницьких запитань: як співвідносяться громадянське суспільство і новітні соціальні інститути, чи є вони цілком самостійними акторами публічної сфери а чи працюють за принципом сполучних судин? Перші міркування з цього приводу містяться у монографії В. Степаненка, де, зокрема, підкреслено, що, «окрім інституціонального просторового виміру, громадянське (цивільне) суспільство характеризується своєю особливою ціннісною природою, системою норм та ціннісних регуляцій...» [Степаненко, 2015: с. 22]. Але ж те саме можна зазначити і щодо волонтерства як соціального інституту; відтак дослідницькі завдання множаться буквально на очах.

На мою думку, інститут волонтерства і громадянське суспільство можна вважати двома каналами реалізації довіри та довірчих відносин, між якими немає жорстких кордонів. В їхніх стосунках з державою і владою, на відміну від майже цілковитого протистояння в недалекому минулому, починають проявлятися перші ознаки взаємодії та співпраці. Ідеальним варіантом на майбутнє для України було б поступове формування такої ситуації, коли ці дві гілки громадянських ініціатив та активностей, що ростуть з ґрунту довіри, діяли б синхронно із державою, яка сприяє розвитку [докладніше про такий варіант див. Кутуєв, Якубін, Герчанівський, 2015: с.16]. Але, на жаль, ці сюжети все ще залишаються на маргінесі наукового пошуку вітчизняних соціологів або традиційно вивчаються у прив'язаності до певного внутрішнього кола проблем, так би мовити, «посферно».

Масовий волонтерський рух в Україні, а також інститут волонтерства у своєму становленні і розвитку дедалі більше структурується та спеціалізується, а його інституціональні атрибути набувають увиразнення і сталості. Двома головними полями його діяльності є (1) військове та (2) цивільне, в кожному з яких я виділяю найбільш розповсюджені і варті громадської уваги профілі. Щодо першого поля, то (за виключенням організації та комплектації

добровольчих батальйонів, про що вже йшлося раніше) профілі волонтерства виглядають таким чином:

- виробництво і постачання української армії та добровольчих батальйонів зброєю та іншим військовим спорядженням (від бронежилетів та кевларових шоломів до безпілотників);
- ремонт і відновлення військової техніки;
- виробництво та передача у війська предметів речового і тилового забезпечення (маскувальних сіток, «буржуйок», польових бань, іменних жетонів, фасування сухих пайків тощо);
- розвиток комунікацій між волонтерами і військовими підрозділами на передовій, логістичні послуги, адресна допомога (перехід від ланцюжка «привезли-вивезли» до ланцюжка «доставили-закрили точкову проблему»);
- відстеження та припинення злочинних дій в зоні АТО, таких як корупція, крадіжки поставок у військовій сфері тощо;
- надання юридичних послуг на кшталт одержання статусу УБД (учасника бойових дій), відстеження представлення до нагород та ін.;
- надання медичних послуг як на лінії фронту, так і в тилу, в тому числі з протезування кінцівок;
- розшук зниклих безвісті та обмін полоненими;
- розшук та ідентифікація тіл загиблих учасників АТО як з лав ЗСУ, так і з добровольчих батальйонів (з 1 вересня 2014 р. групами військово-громадянського співробітництва і волонтерами в рамках проекту «Евакуація 200» знайдено і ексгумовано 614 тіл і решток тіл загиблих; створено також спеціальну волонтерську групу «Чорний тюльпан») та багато інших.

Останнім часом волонтери починають надавати нашим військовим послуги якісно нового типу, які потребують інтелектуальних зусиль, знань, вмінь і навичок, а саме: створення унікальних систем управління військами, систем зв'язку між військовими підрозділами, навчальних військових програм для підготовки кадрів, розробка інших системних програмних рішень тощо.

Найбільш виразним проявом нових довірчих зв'язків є волонтерська

допомога у створенні Збройних сил України та у реформуванні згодом Міністерства оборони країни. Пізньої осені 2014 р. було здійснено перший, а за 9 місяців – другий волонтерський десант до Міністерства оборони, коли відповідно 9 і 6 найбільш активних представників волонтерів утворили Координаційний штаб волонтерів “Сармат”. Всі вони на час написання цієї статті стали співробітниками МОУ. Крім того, ще більше 140 учасників АТО (багато з яких є волонтерами) призначені на керівні посади в рамках оновлення керівного складу в структурах Міноборони [Полторац, 2015].

Останнім часом відбулася трансформація волонтерської діяльності в МОУ, оскільки своє головне завдання волонтерський десант в принципі виконав і держава нарешті почала виконувати свої прямі повноваження стосовно армії. Тому при МОУ зараз залишився працювати волонтерський Проектний офіс реформ (ПОР) під керівництвом А. Загороднюка. З весни 2015 р. цей офіс провадить 10 проектів з 4 напрямків: він здійснює вдосконалення системи матеріального забезпечення військ, системи прозорих державних закупівель, ефективне функціонування військової медицини та здійснює контроль за діяльністю держпідприємств, які працюють для військової сфери. ПОР діє при МОУ, але не є державною структурою, що гарантує його незалежність; працює він переважно за допомогою експертів.

Віддаючи належне волонтерським військовим ініціативам, все ж маємо зазначити, що вони є затребуваними тоді, коли держава виявляється беспорядною чи неефективною у виконанні своїх прямих обов’язків. Це знаходить свій прояв і у призначеннях лідерів волонтерського руху на високі державні посади: найяскравішим прикладом цього є призначення Г. Туки главою Луганської військово-цивільної адміністрації 22 липня 2015 р. (Г. Тука був засновником волонтерської групи “Народний тил” з квітня 2014 р.), а відтак ще одним проявом поступової легалізації та легітимізації волонтерства як соціального інституту нового типу. Він поступово вбудовується як в українську державу, так і у систему міжнародних військових інституцій. Так, у лютому 2016 р. пройшов I-ий Форум з оборони і безпеки України, де відбулася координація усіх ініціатив з реформування оборонної сфери за участю

представників МОУ, Генштабу ЗСУ, НАТО, ПОР та волонтерського співтовариства [Реформами будет заниматься, 2016].

Другим напрямком діяльності волонтерських та інших недержавних організацій і рухів є їхня активність у порівняно мирному колі громадського життя в країні, яка фактично знаходиться у стані війни з російським агресором та сепаратистами. Хоч за своїми масштабами ця активність дещо менша, все ж зусилля волонтерських громад та добровольчих об'єднань і тут є доволі помітними і дістають дедалі більшої спеціалізації. До того ж слід акцентувати, що між військовими і мирними/цивільними полями громадського життя немає нездоланої прірви, про що свідчить наведений нижче схематичний розподіл волонтерських ініціатив. До них віднесемо:

- допомога (від фінансової до дорадчої та консультативної правової) сім'ям учасників АТО, насамперед з добровольчих батальйонів;
- підтримка родин загиблих воїнів та волонтерів;
- реабілітація демобілізованих бійців АТО, в тому числі з добровольчих батальйонів;
- залучення фінансів для благочинної діяльності із забезпечення воїнів АТО та добровольчих батальйонів через організацію виставок, продаж сувенірів, проведення книжкових ярмарків, аукціонів продажу вживаних речей, збирання добровільних пожертв тощо;
- допомога переселенцям з Криму та Донбасу (зокрема, у Києві зусиллями декількох груп волонтерів планується створити хаб, або спеціальний центр за принципом єдиного відкритого вікна з усіх проблем для цієї категорії громадян), а також:
  - підтримка неповносправних громадян, літніх людей без родинної опіки та інших уразливих соціальних груп;
  - активна участь в екологічних рухах різної скерованості, в тому числі й міжнародного масштабу, де волонтери України часто виступають ініціаторами інновацій;
  - розвиток культури і спорту, передовсім для дітей та юнацтва;
  - юридичний захист прав громадян;

- допомога у створенні допоміжних Інтернет-центрів для спрощення ведення діловодства у державних структурах (зокрема, дніпропетровські Інтернет-волонтери допомогли запровадити он-лайн систему оформлення субсидій і пропонують блискавичне її встановлення по всій Україні; згодом ці волонтери започаткували запровадження надання адміністративних послуг і довідок через систему «електронного уряду», яка буквально останнім часом стала офіційною. Завдяки цій системі наприкінці 2015 р. у Дніпропетровській області її мешканці змогли отримати 115 таких послуг і вона починає працювати у більшості областей країни, хоча чотири області – Харківська, Кіровоградська, Полтавська і Сумська - на кінець 2015 р. взагалі не надавали таких послуг. Не треба забувати, що надання такого роду послуг, як різноманітні довідки, реєстрація субсидій, автівок тощо часто виступає джерелом отримання хабарів на побутовому рівні, тому це можна вважати прикладом участі волонтерів в антикорупційній діяльності. Станом на кінець 2015 р. в цілому по країні доступним є надання 214 послуг в онлайн-режимі; за 7 міс. 2015 р. в цій електронній системі було зареєстровано 600 тис. користувачів. У 2016 р. планується запуск в онлайн-режимі 1200 таких послуг по всій країні. Це свідчить про вироблення ланцюжка «волонтерський проект від громадянського суспільства – його перехід на баланс держави (через аудит)», і це також, як у військовому полі, є одним з прикладів набуття легальності та легітимізації волонтерів, створення новітньої інфраструктури [Некрасов, 2016];

- урізноманітнення інноваційної діяльності волонтерів із застосуванням новітніх технологій, про що свідчить розробка волонтерами системи електронних торгів ProZorro, її наступне запровадження у постачальні практики за допомогою та сприянням Міністерства економічного розвитку і торгівлі (МЕРТ). На лютий 2016 р. за допомогою цієї системи відбулося 52 тис. оголошених торгів за участю 3 тис. замовників із загальною сумою закупівель на 12.3 млрд. грн., із залученням 10 тис. постачальників. Економія внаслідок такого запровадження становила 12%; така система буде з часом запроваджена для усіх державних закупівель; серед областей-лідерів першість станом на

лютий 2016 р. утримує Дніпропетровська область із 3039 тендерів за допомогою системи ProZorro, а аутсайдером є Сумська область із 34 такими тендерами [Нефьодов, 2016];

- початок діяльності із створення громадських проектів законів, їхньої публічної громадянської експертизи та пошук шляхів впливу на Верховну Раду з метою їхнього прийняття як конкретний канал реалізації ефективного контролю за результативністю політичних ініціатив “знизу”;

- зародження громадських організацій за міжнародною участю та участю волонтерів для обслуговування/посередництва у конкретних проектах для українського уряду (зараз діють ініціативи з питань енергетичної незалежності, субсидій, децентралізації, проведення інвест-форумів, створення регіональних медіа-центрів на Сході, наприклад, ГО Change Communications, утворене волонтерами для таких цілей у жовтні 2014 р. Нині в ньому працюють 370 експертів і 92 партнери, в тому числі з низки посольств – США, Великої Британії, Норвегії, а також Світового банку та Єврокомісії) [Делікатна, 2015].

Прикметною особливістю становлення новітнього інституту волонтерства в обох зазначених річищах можна вважати укрупнення існуючих волонтерських організацій та об’єднань. Серед них «Повернись живим», «Крила Фенікса», «Народний тил», «Армія SOS», надана якими сумарна фінансова допомога фронту лише у 2015 р. склала 173 млн. грн. Найбільшою довірою серед волонтерських організацій користуються ті з них, хто має електронну звітність («Народний проект» і “Combat-UA”) [Дейнега, 2016].

Наведення прикладів такого гатунку можна плодити і множити; нові й нові форми об’єднання волонтерських добродійних ініціатив, активностей і учасників з’являються мало не щодня. Але станом на початок 2016 р. можна вже зробити деякі узагальнення щодо них, які подаю нижче.

(1). Волонтерство можна вважати новим для України та ефективним новітнім соціальним інститутом, заснованим «знизу» на міжособистісній та міжгруповій довірі, який має належні інституціональні атрибути (легальність, легітимність, інституціональну інфраструктуру, за Н. Паніною та Є. Головахою), а також властивий набір сутнісних ознак (за В. Оссовським): (а)

наявність хоч і нечисельного, але соціально активного прошарку середнього класу, здатного сформулювати і озвучити як суспільні інтереси в цілому, так і інтереси та прагнення соціально уразливих груп українського суспільства; (б) початок формування політичних осередків і партій з основою у волонтерських організаціях як виразників і промоторів народних ініціатив; (в) початок діалогу з владними структурами усіх рівнів з метою просування своїх проєктів та здійснення дієвого громадського контролю; (г) представленість лідерів волонтерів на різних щаблях влади, в тому числі у Верховній Раді, та наявність зворотного зв'язку у вигляді реакції владних структур на ініціативи волонтерів та їхніх організацій. Предметом соціологічного аналізу волонтерство (та довіри як його бази) робить також зростаюча кількість його проявів у житті сучасного українського суспільства і його типовий для багатьох громадян країни, масовий характер.

(2). Останнім часом відбувається процес збільшення масштабів волонтерської діяльності з її розповсюдженням в урядових структурах, в тому числі і на найвищих рівнях, на основі розвитку інституціоналізованого різновиду довіри.

(3). Довіра як наріжний камінь формування інституту волонтерства стає менш емоційно забарвленою і більш раціоналізованою та дедалі більше набуває свого втілення в інтелектуальній за характером волонтерській діяльності, пов'язаній із використанням сучасних інформативно-комунікаційних технологій та соціальних мереж в Інтернеті.

(4). Довіра поволі перестає бути мисленнєвим різновидом внутрішнього життя індивіда і перетворюється на дієву складову повсякденних практик, що знаходить прояв у різноманітних волонтерських ініціативах та предметних активностях, пов'язаних нині не так із грішми (як нещодавно), як з особистою участю.

(5). Діяльність інституту волонтерства стає дедалі більше спеціалізованою, профільною, обслуговує зростаючу кількість сфер життєдіяльності українського суспільства, що дозволяє реалізувати принцип

зростаючого розподілу праці у цій ділянці, а відтак сприяє соціальній мобілізації та соціальній солідарності.

(6). На основі довіри на всіх її рівнях бере початок створення міжнародних мереж волонтерського руху, що робить новітній інститут волонтерства глобальним явищем.

(7). Формування й функціонування новітнього інституту волонтерства, заснованого на різних рівнях довіри, йде паралельно з процесом перетворення спільнот на організовані громади як осередки реально діючого громадянського суспільства; обидва вони поступово перетворюються на провідних діячів у діалозі із владою та державою.

Звичайно, не слід захоплюватися лише позитивним змалюванням інституту волонтерства в Україні та перебільшенням значення довіри у житті усього українського суспільства; справедливості ради треба визнати, що довірчі відносини іншого, відмінного від представленого у статті, типу об'єднують і антиукраїнські сили у Донбасі чи у Криму. Відповідно є сенс вивчати різновиди і типи довіри та довірчих відносин у нашому суспільстві у парі з недовірою, яка часом виглядає дзеркально протилежною до описаних вище. Амбівалентність так само притаманна проявам довіри та довірчих відносин, як і в цілому свідомості «людини пострадянської»; в однієї і тої ж особистості довіра до низових соціальних інституцій та об'єднань може співіснувати з недовірою до владних структур чи олігархів або політичних опонентів; також довіра до одних волонтерських об'єднань може вживатися в людини з недовірою до інших волонтерів; трапляються непоодинокі випадки, коли недовіра є етапом формування довіри, і навпаки. Так чи так, але вітчизняна соціологія лише приступає до опрацювання цієї розгалуженої тематики і робить у цьому багатовимірному просторі лише перші кроки.

Наприкінці варто також зазначити, що стосунки між волонтерами та державою останнім часом мають прикру тенденцію погіршуватися: якщо у найскрутніші часи існування країни (2014-2015 рр.) владні органи радо приймали допомогу волонтерів і, як кажуть самі волонтери, «інколи навіть дякували за неї», то з кінця 2015 – поч. 2016 р. ці взаємини псуються на очах.

Йдеться про перешкоди та пряме втручання у діяльність політичних партій, збудованих переважно на волонтерських ініціативах (маю на увазі «УкрОП»), арештів чи переслідування волонтерів або членів їхніх родин тощо. Але й з боку деяких волонтерів спостерігаємо такі речі, як крадіжки чи привласнення зібраної допомоги, участь у корупційних діяннях, співіснування про-суспільних та анти-суспільних вчинків тощо. Все це вимагає більш активного соціологічного втручання у вивчення й осмислення нових соціальних реалій, пов'язаних із становленням і функціонуванням новітніх соціальних інститутів, які зароджуються буквально на наших очах в атмосфері зростаючої довіри. І соціологи мають унікальну можливість досліджувати сьогодні ці нові процеси і явища і одночасно бути їхніми учасниками.

## ДЖЕРЕЛА

*Дейнега В.* Жертвувати на армію можна лише 3-4 організаціям. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [www.glavkom.ua/news/366132.html](http://www.glavkom.ua/news/366132.html)

*Делікатна І.* Що таке Change Communications і чим ми займаємося. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [www.pravda.com.ua/columns/2015/08/27/7079241](http://www.pravda.com.ua/columns/2015/08/27/7079241)

Довіра до соціальних інституцій та груп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=579&page=2](http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=579&page=2)

*Іващенко О.* Про оновлений канон Гіденса / О. Іващенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг.- 2015. - № 3. – С. 188-196.

Кому більше довіряють українці: владі, громадськості, ЗМІ? – загальнонаціональне опитування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/polls/2015a/komu-bilshe-doannja.htm>

*Кульчицький О.* Риси характерології українського народу / О. Кульчицький // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – К.: Ін-т укр. археографії та джерелознавства НАН України, 1995. – С. 708-718 (800 с.).

*Кутуєв П., Якубін О., Герчанівський Дм.* Держава, що сприяє розвитку / П. Кутуєв, О. Якубін, Дм. Герчанівський // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2015. - № 4. – С. 3-19.

Національний банк досліджень. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ukraine.survey-archive.com>

*Некрасов В.* Хто досяг успіху, а хто провалився. Підсумки впровадження електронних держпослуг в регіонах. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [www.epravda.com.ua/publications/2016/01/13/576226](http://www.epravda.com.ua/publications/2016/01/13/576226)

*Нефьодов М.* Система ProZorro назвала лідера і аутсайдера серед областей за кількістю держтендерів. [Електронний ресурс]. - Режим доступу:  
[www.socportal.info/?=socportal+2016+02+16%20ProZorro](http://www.socportal.info/?=socportal+2016+02+16%20ProZorro)

Общество без доверия / под ред. Е. Головахи, Н. Костенко, С. Макеева. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2014. - 338 с.

*Оссовський В.* Проблема інституціоналізації громадської думки / В. Оссовський // Інтерпретації соціологічні: Пам'яті В.Л. Оссовського. / Укладач Н.В. Костенко. – К.: Інститут соціології НАН України; Вища школа соціології, 2013. – С.88-108.

*Паніна Н.В., Головаха Є.І.* Пострадянська деінституціоналізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві / Н. Паніна, Є. Головаха // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. - № 4. – С. 5-22.

*Полторак С.* Более 140 участников АТО назначены на руководящие должности в Минобороны и ВСУ. [Електронний ресурс]. - Режим доступу:  
[www.censor.net.ua/news/346983/bolee\\_140\\_uchastnikov\\_ato\\_naznacheny\\_nf\\_rukovodyaschie\\_dol\\_jnosti\\_v\\_minoborony\\_i\\_vsu\\_poltorak](http://www.censor.net.ua/news/346983/bolee_140_uchastnikov_ato_naznacheny_nf_rukovodyaschie_dol_jnosti_v_minoborony_i_vsu_poltorak)

Реформами будет заниматься совместный орган Минобороны, Генштаба, НАТО, волонтеров и международных советников. [Електронний ресурс]. - Режим доступу:  
[www.censor.net.ua/news/375117/reformami\\_budet\\_zanimatsya\\_sovmestnyy\\_organ\\_minoborony\\_g\\_enshtaba\\_nato\\_volonterov\\_i\\_mezhdunarodnyh\\_sovetnikov](http://www.censor.net.ua/news/375117/reformami_budet_zanimatsya_sovmestnyy_organ_minoborony_g_enshtaba_nato_volonterov_i_mezhdunarodnyh_sovetnikov)

*Степаненко В.* Громадянське суспільство: дискурси і практики. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2015. – 420 с.

## **Аннотация**

*В статье сделана попытка проанализировать проблему доверия и доверительных отношений как воплощения новейшей моды в социологической академической среде Украины. Аргументировано положение о переходе от межличностных проявлений доверия и доверительных отношений (горизонтальное измерение) к возрастанию удельного веса институционализированных ее разновидностей (вертикальное измерение) на примере волонтерства. Выдвинуто предположение о волонтерстве как новейшем (в отличие от старых советских и новых социальных институтов начала эпохи независимости Украины) институте современного украинского общества, основанном на доверии и доверительных отношениях и инициативах «снизу». Также определены влияние доверия на формирование «снизу» реально действующего гражданского общества в Украине и его взаимосвязь с волонтерством. Рассмотрены основные профили волонтерства в военном и гражданском общественном поле.*

*Ключевые слова: доверие, доверительные отношения, недоверие, институционализация доверия; старые, новые и новейшие социальные институты, волонтерство как новейший социальный институт; общность, громада, гражданское общество.*

## **Abstract**

*The article describes the specific nature of the Ukrainian culture of trust, which has been forming for centuries, as well as its modern modifications. It argues that in the contemporary Ukrainian society trust acts as a basis for forming new social institutions. The paper examines distinctive features of formation of one these institutions, namely the institution of volunteering, which is based on spreading trust both in horizontal and vertical dimensions. Volunteering profiles in military and civil spheres are analyzed.*

*Key words: trust; trust relations, distrust, institutionalization of trust; old, new and modern social institutions; volunteering as modern social institute; community, hromada, civil society.*

## **СУПРОВІДНА СТОРІНКА**

**ЧЕРНИШ НАТАЛІЯ ЙОСИПІВНА**

**Контактні телефони:**

моб. (067) 1767-184

дом. (032) 238-60-78

**Адреса:**

**Місце роботи:**

Львівський національний університет імені Івана Франка

Історичний факультет, кафедра історії та теорії соціології

Завідувач кафедри

Доктор соціологічних наук, професор

Вул. Університетська, буд. 1, ауд. 318

Львів-79000

Україна

**CHERNYSH, Nataliya Y.**